

У дореволюц. роки опублікував низку статей з історико-церк. і богослов. тематики в ж-лах «Труды Киевской духовной академии» та «Руководство для сельских пастырей». Мав відзнаки за сумлінну службу, у т. ч. ордени Св. Станіслава 3-го ступ. (06.05.1911) та Св. Анни 3-го ступ. (06.05.1915).

На поч. 1920-х мешкав у Києві. Подальша доля, дата смерті й місце поховання невідомі.

Осн. тв.: Евангельское учение о разводе // РукСП. – 1908. – № 5. – С. 124–132; № 6. – С. 152–160; № 8. – С. 207–209; № 9. – С. 225–234; Избрание на царство Михаила Феодоровича Романова // ТКДА. – 1912. – № 1. – С. 85–118; Святейший всероссийский Патриарх Гермоген в его самоотверженном служении бедствующему отечеству (исторический очерк) // Там само. – № 6. – С. 229–280; Православно-русское духовенство в его служении Церкви и государству в эпоху Отечественной войны // Там само. – 1913. – № 1. – С. 59–102; № 2. – С. 227–255; Царь Михаил Феодорович и патриарх Феодор Никитич Романовы в их взаимных отношениях // Там само. – № 7/8. – С. 374–440.

Арх.: ЦДІАУК. – Ф. 175. – №№ 984, 2272; Ф. 216. – №№ 990–993; Ф. 304. – Дис. 1928; ЦДІАУК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Спр. 9978, 10973.

Опубл. дж.: Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1905–1906 учебный год. – К., 1907. – С. 532; [Те саме] за 1906–1907 учебный год. – К., 1907. – С. 97, 113–116, 117, 118, 182, 205, 545–546; [Те саме] за 1910–1911 учебный год. – К., 1911. – С. 750–757; Отчет о состоянии Киевской духовной академии в 1910–1911 учебном году // ТКДА. – 1911. – № 11. – С. 500–501; «Дал бы Бог, чтобы все и вся успокоились, и наступил всеобщий мир...» (Письма протоиерея Николая Степановича Гроссу к Алексею Афанасьевичу Дмитриевскому 1908–1927 гг.) / вступ. ст., прим. и публ. Н. Ю. Суховой // Труды КДА. – 2014. – № 20. – С. 218.

С. Л. Кузьміна

ЧЕТВЕРИКОВ Іван Пименович [рос. Четвериков Иван Пименович] (06[18]. 01.1875*–02.10.1969), випускник і викладач КДА – богослов, філософ, психолог, педагог.

Нар. у губернському м. Тулі (нині – адм. центр Тульської обл. РФ) у сім'ї міщанина м. Лихвина Калузької губ. (нині – м. Чекалін Суворовського р-ну Тульської обл. РФ). По-

чаткову освіту здобув у духовному уч-щі м. Веньова Тульської губ. (1885–89), середню – в Тульській ДС (1889–95)**. У 1895–99 навчався у КДА, яку закінчив зі ступ. канд. богослов'я, отримавши право на здобуття ступ. магістра на підставі захисту друкованої дис. без додаткових іспитів (ухвалу Ради КДА від 10.06.1899 затверджено митрополитом Київським і Галицьким *Йоаникієм (Рудневим)* 26.06.1899). Рукопис канд. твору Ч. «Богословско-философские основания учения о Боге как о личном существе», оціненого Радою КДА на підставі рецензій в. о. доц. П. П. *Кудрявцева* і проф. М. П. *Ястребова* найвищим балом «отлично хорошо», зберігається у ІР НБУВ.

21.08.1899 був призначений викладачем рос. і церковнослов'ян. мов епархіального жін. уч-ща в м. Єкатеринодарі Кубанської обл. (нині – м. Краснодар, адм. центр Краснодарського краю РФ). З 09.12.1899 обіймав посаду викладача філос. дисциплін Калузької ДС, де читав логіку, психологію, стислу історію філософії, дидактику. За браком кадрів, згодом викладав також математику в 1-му класі (з 16.04.1900) та нім. мову (з 21.09.1901).

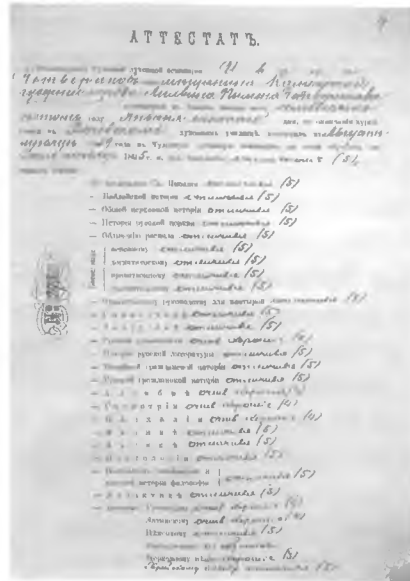
На підставі успішного захисту друкованої дис. (монографії) «О Боге как личном существе. (Богословско-философское исследование)» (К., 1903), що відбувся на публічному засіданні Ради КДА 17.03.1905 (офіц. опоненти – проф. П. І. *Ліницький* і в. о. доц. П. П. *Кудрявцев*), здобув ступ. магістра богослов'я (затверджений Св. Синодом 14.06.1905).

03.06.1905 обраний на посаду доцента вакантної каф-ри психології КДА. З метою спец. поглибленої підготовки в царині психології перебував у закордонному наук. відрядженні в Німеччині (фактично – з 01.09.1906 до 15.08.1908), під час якого відвідував лекції та семінари в Лейпцизькому (В. Вундт, Г. О. Клемм, Й. Фолькельт та ін.),

* Згідно з метричним свідоцтвом (див.: ЦДІАУК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Спр. 11489. – Арк. 3 «а»).

** У ІР НБУВ зберігається щоденник Ч. за семінарські роки (див.: Ф. 160. – № 2325. – 38 арк.).

Мюнхенському (Т. Ліппс, М. Шелер, Й. Ранке, Г. Шпет) та Геттінгенському (Г. Е. Мюллер, Е. Гуссерль) ун-тах; став членом Ін-ту експериментальної психології Вундта в Лейпцигу. Після повернення до Києва приділяв значну увагу розробці академ. курсу психології, відповідного актуальним тенденціям розвитку психол. науки *. Виявленого Ч. із перших днів служби в КДА прагнення знайомити студентів із досягненнями новітньої експериментальної психології, а також його тривалого перебування у зах. ун-тах не оминув увагою архієпископ Волинський і Житомирський Антоній (Храповицький), який ознайомився з програмою лекційного курсу Ч. із психології за 1905–06 навч. рік під час ревізії КДА в березні – квітні 1908. Підозри митрополита Антонія щодо ймовірного поширення у стінах правосл. навч. закладу «наївного шарлатанства психологов-матеріалістів», висловлені у його звіті про ревізію КДА, зумовили призначення восени 1909 синодальної експертизи курсу лекцій Ч. із психології, прочитаного київ. академістам в 1908–09 навч. році. Ознайомившись із програмою, докладним лекторським конспектом і студентськими записами, обраний Св. Синодом авторитетний експерт (професор каф-ри психології СПбДА В. С. Серебренніков) у своєму висновку відзначив лише кілька недоліків, кваліфікованих ним як «недосмотры молодого ученого» (а саме, виклад Ч. власних психол. поглядів «не прямо, а посредством критического разбора чужих учений», та певне перебільшення Ч. значення праць нім. психологів). Водночас експерт надав курсу Ч. високу оцінку («автор любит свой предмет и с большим усердием изучает его, вследствие чего его лекции отличаются све-

Семінарський атестат
І. Четверикова

жестью и богатством содержания») й засвідчив його, з одного боку, «достойное питомца духовной школы идеалистическое настроение», а з ін. – «глубокое уважение к фактической точности и обоснованности», тим самим знявши з Ч. усі підозри в симпатіях до матеріалізму.

У передреволюц. роки доклав зусиль для розвитку психол. освіти і науки в КДА. У березні 1915 разом із проф. М. К. Маккавейським ініціював створення академ. кабінету експериментальної психології. У складі делегації КДА брав участь у I (26–31.12.1910, С.-Петербург), II (26–31.12.1913, С.-Петербург) та III (02–07.01.1916, Петроград) Всерос. з'їздах із експериментальної педагогіки. За сумлінну службу в КДА був відзначений орденами Св. Станіслава 3-го (06.05.1907) і 2-го (06.05.1916) ступ., Св. Анни 2-го ступ. (06.05.1912).

З 1910 викладав за сумісництвом на Вищих вечірніх жін. курсах А. В. Жекуліної; згодом – також у Фребелівському жін. пед. ін-ті та Музично-драматичній школі М. К. Лесневич-Носової. З великим успіхом читав лекції з психології на літніх земських вчительських курсах у Херсоні (15.06–21.07.1913; 02.06–05.07.1914). З 1916 поєднав службу в КДА, змушений у зв'язку з

* Уявлення про зміст курсів психології, прочитаних Ч. у КДА, дають «Курс лекцій по А) Истории психологии и Б) Общей психологии, читанный студентам II курса Ив. П. Четвериковым в 1911–12 г.» (рукопис, 430 с.), що зберігається в б-ці МДА, а також конспект його лекцій, надрукований на склографі, що зберігається у ІР НБУВ (Ф. 160. – № 2326).

воєнними обставинами суттєво скоротити аудиторний навч. процес, із викладанням естетики і психології на посаді приват-доцента каф-ри філософії історико-філол. ф-ту імп. Юр'ївського (нині – Тартуського, Естон. Республіка) ун-ту.

Належачи до ліберальних викладацьких кіл КДА, у 1909–12 був членом Київ. релігійно-філос. тов-ва. У квітні 1909 виголосив доповідь «Кризис религиозного сознания в современной Германии», присвячену аналізу реліг. модернізму та його стрімкого поширення в усіх сферах культури на зламі XIX–XX ст.

На засіданні Ради КДА 01.05.1917 був обраний штатним екстраорд. професором каф-ри психології (затверджений на цій посаді Св. Синодом 20.06.1917). Попри обрання Радою Юр'ївського ун-ту в липні 1917 на посаду екстраорд. професора каф-ри філософії залишився на службі у КДА. У революц. роки брав активну участь у освітнянському і церк. житті. Був членом комісій КДА зі студентських справ (24.10.1917–05.10.1918) та підготовки змін до духовно-академ. статуту «применительно к местным условиям» (з 22.12.1917). У складі делегації КДА брав участь у 1-й (07[20].01–19.01 [02.02].1918), 2-й (08[21].06–28.06[11.07.].1918) та 3-й (17[30].10–03[16].12.1918) сесіях Всеукр. Правосл. Церк. Собору. Був одним із делегатів від КДА (обраний 11.04.1918) на з'їзді представників вищів України, скликаному у квітні 1918 з ініціативи Ун-ту Св. Володимира для вирішення поточних правових і фінансових проблем вищої школи. Викладав у вечірньому Народному ун-ті-політехнікумі, відкритому в Києві 10.03.1918. Ймовірно, обіймав там посаду декана літ. ф-ту.

Бувши обраним 16.10.1918 Радою новоствореного Таврійського ун-ту на посаду орд. професора психології, у 1919 переїхав до Сімферополя. Брав активну участь у розбудові ун-ту та його наук. житті. У листопаді 1919 створив і очолив університетське Пед. тов-во. У травні 1920 ініціював

відкриття пед. ф-ту, заплановане на січень 1921. Входив до складу гуртка лекторів (із професорів Таврійського ун-ту), організованого навесні 1920 із метою поширення наук. знань (передусім суспільствознавчих) серед мешканців Криму; 15.05.1920 розпочав просвітницьку діяльність гуртка лекцією «Эгоизм и борьба с ним», прочитаною у клубі будівельників. Брав участь у публічних диспутах. Із жовтня 1920 входив до складу дорадчої комісії, створеної для попереднього розгляду справ, належних до компетенції Ради ун-ту і ректора (В. І. Вернадського). 22–28.10.1920 був делегатом VII з'їзду Таврійської наук. асоціації в Сімферополі.

Разом із о. Сергієм Булгаковим був співтоваришем голови Тов-ва філос., істор. і соціальних знань при Таврійському ун-ті. Був активним учасником Релігійно-філос. тов-ва в Сімферополі; на його засіданні 04.05.1920 виголосив доповідь «В. В. Розанов и его отношение к христианству». Брав участь у роботі Ялтинського релігійно-філос. тов-ва, де 07.08.1920 зробив доповідь «Духовные корни большевизма».

Після встановлення у Криму рад. влади (в листопаді 1920) та реорганізації Таврійського ун-ту у складі групи його колишніх професорів наприкінці лютого 1921 був висланий за межі півострова.

Оселившись у Москві, в 1921 влаштувався на роботу до Держ. медико-педологічного ін-ту Наркомздраву. На запрошення моск. письменниці С. М. Шиль (відомої за псевдонімом «Сергей Орловский»), протягом 1922 читав лекції з естетики у створеному нею літературно-худож. гуртку (згодом – студії) «Камена». З 04.05.1922 до 01.02.1930 працював на постійній основі в Рос. академії худож. наук (з 1925 – Держ. академія худож. наук, ДАХН) – науково-дослідній установі, що діяла в Москві під егідою Худож. відділу Головнауки Наркомпросу РСФСР. Був дійсним членом ДАХН; обіймав посади заступника зав. фізико-психол. відділення та зав.

відділу методології цього відділення; очолював комісію з худож. виховання. Активно займаючись наук. роботою, лише у 1924–28 виголосив на засіданнях фізико-психол. відділення 15 доповідей («Експеримент в естетике», 24.01.1924; «Феноменологический метод в психологии и эстетике», 20.03.1924; «Воспитательное значение эстетических переживаний», 22.03.1924; «К вопросу о методах изучения влияния ритма на психику человека», 28.10.1928; «Об исследовании объема внимания», 09.02.1925; «Об основах художественного воспитания», 27.01.1926; «Проблема художественного воспитания в исторической перспективе», 01.12.1926; «Проблема художественного воспитания у Платона», 16.06.1927; «Понятие ритма в эстетике Платона», 20.11.1927; «Понятие ритма у Лабана», 24.01.1928 та ін.).

За сумісництвом у 1921–30 обіймав посаду професора пед. ф-ту Ярославського ун-ту, перетвореного в 1924 на Ярославський держ. пед. ін-т (нині – пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, м. Ярославль, адм. центр Ярославської обл. РФ). У різні роки читав педологію, експериментальну психологію, експериментальну педагогіку, основи педагогіки. З 1926 був також викладачем Вищої військово-пед. школи в Москві. Не пориваючи з церк. середовищем, із 1921 викладав логіку та психологію у МДА, яка після вигнання з підмосковної Троїце-Сергієвої лаври (1919) продовжувала свої заняття у храмах Москви (з березня 1923 – нелегально).

З поч. 1930-х переживав тяжкі часи гоніннь та репресій. Після кампанії «чисток» у закладах науки й освіти 01.02.1930 був звільнений із ДАХН «по скораченню штатов», невдовзі – з Ярославського пед. ін-ту («как ярый противник курса рефлексологии и настроенный антиобщественно»). Влаштувався на посаду професора до сектора психотехніки автодорожної безпеки Центр. автоексплуатаційного науково-дослідного ін-ту (рос. ЦАНИИ), однак 13.02.1933 був заарештований співробітниками ДПУ. Під час

слідства утримувався в моск. Бутирському ізоляторі. Був обвинувачений у тому, що «вел нелегальную подготовку антисоветских кадров из церковников». 27.04.1933 засуджений ухвалою Колегії ОДПУ СРСР за статтею 54-11 КК РСФСР на 3 роки заслання до Казахстану.

Відбувши покарання, не мав змоги повернутися до Москви, де мешкала його сім'я (дружина Аделаїда Адольфівна Четверикова, у дівочтві – Гольдберг, лікар-рентгенолог, та син Микола), оскільки отримав заборону на проживання у столицях та обласних центрах. Оселившись у м. Малоярославець Моск. обл. (нині – райцентр у Калузькій обл. РФ), жив у тяжких матеріально-побутових умовах. До Москви приїжджав нелегально. Постійної роботи не мав. Періодично займався перекладами наук. літ-ри з нім. мови на замовлення директора Центр. науково-дослідного ін-ту психології (нині – Психол. ін-т ім. Л. Г. Шукіної Рос. академії освіти, м. Москва) К. М. Корнилова; зокрема наприкінці 1930-х перекладав одну з праць відомого німецько-амер. психолога Курта Левіна. Буваючи в Москві, відвідував В. І. Вернадського, з яким підтримував наук. спілкування.

Під час нім. окупації Малоярославця (18.10.1941–02.01.1942) працював у відкритій новою міськ. владою газеті «Неделя». Виступив із урочистою промовою з нагоди відновлення місцевого храму, закритого при рад. владі. Залишив Малоярославець разом із нім. військами.

З 1942 мешкав у Німеччині, де долучився до церк. життя РПЦЗ та РСХД, займався наук. і пед. діяльністю. У др. пол. 1940-х жив у очолюваній протоієреєм Адріаном Римаренком (згодом – архієпископ Роклендський, вікарій Нью-Йоркської єпархії РПЦЗ Андрій) правосл. общині біженців у м-ку Вендлінген поблизу м. Штутгарта (нині – земля Баден-Вюртембург). У 1948 брав участь у літньому з'їзді РСХД на оз. Штайнзе в Баварії, де виступав із доповіддю «О Церкви».

Читав публічні лекції («О молитве», «Происхождение атеизма и пути его преодоления» та ін.) у гуртках РСХД у Мюнхені. 22-23.01.1949 брав участь у конференції мюнхенських гуртків РСХД, де зробив доповідь «Кризис современного человечества». 19-26.06.1949 на з'їзді РСХД у Берхтесгадені (Баварія) вів семінар «Любовь в язычестве и христианстве». У 1952-54 обіймав кафедральну догматичного богослов'я Свято-Сергіївського правосл. богослов. ін-ту в Парижі. Одночасно викладав на інститутських Вищих жіноч. богослов. курсах. Виступав із публічними лекціями у різних містах Німеччини.

Помер у м. Штутгарті на 95-му році життя.

Ч. належать праці у царині богослов'я, філософії, психології, агіографії. У магістерській дис., присвяченій проблемі логічного обґрунтування теїстичного вчення про Бога-особистість, здійснив критичний аналіз тлумачення ідеї Божества в осн. напрямках новочасної філософії – емпіризмі, раціоналізмі та критицизмі, продемонструвавши неабияку богослов. і філос. ерудованість і здатність до самостійних фахових досліджень. У дореволюц. роки опублікував у ж-лі «Труды Киевской духовной академии» низку нарисів історико-філос. і богослов. змісту. Здійснив, зокрема, систематичний аналіз персоналізму Г. Тейхмюллера (1832-1888), професора Дерптського ун-ту, якого вважав рос. філософом і засновником нового напрямку в рос. філософії («Критический индивидуализм в русской философии», 1905). Докладно розглянув антропологічний метод єнського філософа Я. Фриза (1773-1843) та спростування його традиційного тлумачення в руслі психологізму, запропоноване у 1900-х групою нім. дослідників (Л. Нельсон, Т. Ельсенханс та ін.), принагідно висвітливши значущість проблеми методу в філософії, питання класифікації філос. методів, новітні тенденції в кантознавстві, представлені у працях М. Шелера, П. Наторпа, Г. Ріккерта, В. Віндельбанда та ін. («Метод философии Фриза и его новой

школы», 1908). Приділив окрему увагу актуальним тенденціям у реліг. житті Заходу, розглянувши сутність реліг. модернізму й викривши боротьбу Ватикану із прагненням до примирення католицизму з сучасною наукою і культурою («Религиозный модернизм на Западе и борьба с ним римской курии», 1908). Ухвалою Ради КДА від 18.09.1909 за дві останні розвідки був відзначений Макаріївською премією в номінації найкращих викладацьких публікацій в академ. ж-лі. У 1916 почав друкувати в київ. ж-лі «Христианская мысль» нарис «Психология любви», маючи за мету «дать феноменологический анализ акта любви, как основу для метафизики любви, имеющей большее значение для построения христианской морали», однак цю роботу не закінчив.

За рад. часів займався психологією, педагогікою, педологією, психотехнікою, естетикою. Зокрема, працюючи в ДАХН, досліджував проблеми худож. виховання. Разом із О. Ф. Лосевим ініціював підготовку до друку збірника «История художественного воспитания»; був редактором-упорядником його 1-го випуску, присвяченого античності, та автором вміщеної в ньому статті «Эстетика и художественное воспитание в философии Платона» (збірник друком не вийшов; рукопис зберігається у Рос. держ. архіві літ-ри і мистецтв). Експериментальним шляхом досліджував виховну роль худож. ритму. Редагував збірник «Ритм, его психофизиологическая природа и педагогическое значение»; написав для цього збірника статтю «Ритм и его педагогическое значение» (видання не здійснено; доля рукопису невідома). За власним свідченням, у 1929 підготував до друку нарис методологічного характеру, присвячений критиці емпіризму («Эмпиризм в психологии»), однак і цю працю опубліковано не було (місцезнаходження рукопису невідомо). Як свідчать тези доповіді Ч., виголошеної на I з'їзді Всесоюзного тов-ва психотехніки і прикладної психофізіології (Ленінград, 20-

25.05.1931), на поч. 1930-х долучився до розробки принципів і методів психол. аналізу професійної діяльності.

Перебуваючи в еміграції, займався виключно богослов. проблематикою; опублікував низку брошур і статей (зокрема в ж-лі «Вестник Русского студенческого христианского движения», щорічнику «Evangelische Jahresbriefe» та ін.) в царинах агіографії, еkleзіології та екзегетики. Разом із митрополитом Берлінським і Германським РПЦЗ Серафимом (Ляде) та священником РПЦЗ Василем Лангельфельдером у 1950 опублікував нім. мовою книгу «Die Ostkirche» (укр. «Східна Церква»), перевидану в 1952 у франц. перекладі. За оцінкою о. Й. Мейендорфа, розділ Ч., присвячений висвітленню духовного життя у православ'ї, склав найбільш змістовну частину книги, вирізняючись від розділів його співавторів «лучшей литературной обработкой и более широким размахом мысли» і містячи низку сторінок, надзвичайно цінних для ознайомлення зах. читача із східно-християн. духовністю.

Осн. тв.: О Боге как личном существе. (Богословско-философское исследование). - К., 1903. - 344, V с.; Учение о личном Боге с точки зрения этической ценности // ТКДА. - 1905. - № 5. - С. 147-158; Критический индивидуализм в русской философии (Историко-критический очерк) // Там само. - № 9. - С. 120-132; Метод философии Фриза и его новой школы // Там само. - 1908. - № 2. - С. 224-236; № 3. - С. 422-462; № 4. - С. 553-565; Религиозный модернизм на Западе и борьба с ним римской курии. (По поводу энциклики Пия X «Pascendi dominici gregis» 8 сент. 1907 г.) // Там само. - № 6. - С. 320-354; Психология любви // Христианская мысль. - 1916. - № 4. - С. 48-53; К организации центральной психологической лаборатории в Ярославле // Наш труд. - 1924. - № 7. - С. 44-45; Характерологический метод изучения профессий и профессионального отбора // На психотехническом фронте: Материалы к Первому съезду Всесоюзного общества психотехники и прикладной психофизиологии. Май 1931 г. Ленинград: Тезисы докладов на заседаниях 22, 23, 24, 25 мая. - Л., 1931. - С. 148-149; Почитание Божьей Матери в России. - Герсбрук, 1947. - 16 с.; Преподобный Сергей Радонежский. - Герсбрук, 1947. - 64 с.; Святитель Николай Чудотворец. - Герсбрук, 1948. - 36 с.; Церковь // Вестник РСХД. - 1949. - № 1. - С. 5-15; № 2. - С. 8-16; Die Ostkirche. - Stuttgart, 1950. - 339 s. / [у співавт. із митр. Серафимом (Ляде) та свящ. В. Ленгенфельдером]; [Те саме у франц. пер.] : L'Eglise Orthodoxe. Les Dogmes, la Liturgie, la Vie

Spirituelle. - Paris, 1952. - 233 p.; Двадцать первая глава Евангелия Иоанна Богослова // Вестник РСХД. - 1952. - № 4. - С. 9-14; Юродство как подвиг и общий путь в христианстве. - [Berkeley, Ca], 1955. - 19 с.; Из лекций по общей психологии // Русская религиозная антропология. Т. II. Антология / сост. Н. К. Гаврюшин. - М., 1997. - С. 335-343;

Арх.: IP НБУВ. - Ф. III. - №№ 64192-64196, 64197-64247, 64248, 64256, 64257, 64271, 65878; Ф. 125. - №№ 193-198, 257, 258; Ф. 160. - №№ 2325-2329; Ф. 304. - Дис. 1617; ЦДІАУК. - Ф. 711. - Оп. 1. - Спр. 10974, 11489; Оп. 3. - Спр. 2842, 2890, 2974, 3118, 3858, 3876; ЦДАВОУ. - Ф. 3984. - Оп. 3. - Спр. 8; РГALI. - Ф. 941. - Оп. 10. - Д. 685; Оп. 12. - Д. 23, 29, 35, 50, 61.

Опубл. дж.: Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1898-1899 учебный год. - К., 1899. - С. 334-339, 347, 355-356; Магистерский коллоквиум // ТКДА. - 1905. - № 5. - С. 159-173; Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1904-1905 учебный год. - К., 1905. - С. 229-243, 257-258, 512; [Те саме] за 1905-1906 учебный год. - К., 1906. - С. 360-362; [Те саме] за 1906-1907 учебный год. - К., 1906. - С. 7-8, 312-317, 346-347; Антоний [Храповицкий], архиеп. Отчет по высочайше назначенной ревизии Киевской духовной академии в марте и апреле 1908 года. - Почаев, 1909. - С. 58-59; Извлечение из журналов Совета Киевской духовной академии за 1909-1910 учебный год. - К., 1910. - С. 329-345; Отчет об общеобразовательных педагогических курсах Херсонского губернского земства, организованных в г. Херсоне в 1913 г. - Херсон, 1913. - С. 15, 22, 37, 39, 42-43, 54-56; [Те саме] со 2-го июня по 5-е июля 1914 г. - Херсон, 1914. - С. 4, 6, 7, 28, 37, 38; Извлечение из журналов Совета имп. Киевской духовной академии за 1914-1915 учебный год. - К., 1915. - С. 252-254; Обзорение лекций в имп. Юрьевском университете. 1916. I семестр // Ученые записки имп. Юрьевского университета. - 1916. - № 1. - С. 11; [Те саме]. II семестр // Там само. - № 7. - С. 10-11; [Те саме]. 1917. I семестр // Там само. - 1917. - № 1. - С. 11; [Те саме]. II семестр // Там само. - № 5. - С. 10; Педагогическое общество // Таврический голос. - 1919. - № 95 (245). - 16(29).11; Летопись. О В. В. Розанове: Доклад профессора Четверикова // Там само. - 1920. - № 220 (370). - 06(19).05; Кружок лекторов // Там само. - № 230(380). - 20.05(02.06); Высшая школа // Крымский вестник. - 1920. - № 97 (9788). - 07(22).05; В университете // Таврический голос. - 1920. - № 351 (501). - 17(30).10; Съезд Научной Ассоциации // Там само. - № 354 (504). - 21.10(03.11); № 358 (508). - 27.10(09.11); Педагогические курсы // Там само; Отчет о научной работе ГАХН: IX-XII 1926. Физико-психологическое отделение // Бюллетени ГАХН. - Вып. 6-7. - М., 1927. - С. 19-31; Летний съезд РСХД в Германии (воспоминания участника) // Вестник РСХД. - 1949. - № 2. - С. 24-26; Жизнь Движения // Там само. - С. 30; Кузнецова Г. Впечатления со съезда РСХД в Берхтсгадене // Там само. - № 7-8. - С. 46; Спасский Ф. Г. Краткая летопись академической жизни (за 1949-1952 гг.) // Православная мысль: Труды Правосл. богослов. института в Париже. - Вып. IX. - Париж, 1953. - С. 163; Він же. [Те саме] (за 1952 и 1953 гг.) // Там само. - Вып. X. -

Париж, 1955. – С. 170–171; *Вернадский В. И.* Дневники. 1917–1921 : Январь 1920 – март 1921. – К., 1997. – С. 117, 118, 128, 165, 188; *Він же.* Дневники. 1935–1941. – Кн. 1 : 1935–1938 гг. – М., 2006. – С. 345–346; *Він же.* Дневники. Июль 1941 – август 1943. – М., 2010. – С. 250, 251, 298, 320, 350–351, 368; *Сергей Орловский [Шиль С. Н.]*. К истории московского литературно-художественного кружка «Камена» // Новое лит. обозрение. – 2010. – № 5 (105). – С. 72–90; Вибр. наукові праці академіка В. І. Вернадського. – Т. 2 : Володимир Іванович Вернадський. Листування з українськими вченими. – Кн. 1. – Ч. 2. – К., 2012. – С. 274, 366, 538–588; «Люблю Академию и всегда буду действовать во имя любви к ней...» (Письма профессора Киевской духовной академии Д. И. Богдашевского к А. А. Дмитриевскому) / вступ. ст., публ. и прим. Н. Ю. Суховой // Вестник ПСТГУ. Сер. II : История. История Русской Православной Церкви. – 2013. – Вып. 5 (54). – С. 93; Вып. 6 (55). – С. 96–98.

Літ.: *Мейендорф И.* [Рец. на кн.] : Métropolitaine Séraphim. L'Église Orthodoxe. Les Dogmes, la Liturgie, la Vie Spirituelle. Traduction Française de Jacques Marty, Docteur en Théologie, Payot. Paris, 1952 // Вестник РСХД. – 1952. – № 6. – С. 26–28; *Ермаков Я. М.* Разгром преподавательских кадров Ярославского пединститута в начале 1930-х гг. и его последствия // Ярославский педагогический вестник. – 2001. – № 3–4. – С. 135–143; *Филимонов С. Б.* К истории Общества философии, истории и социологии при Таврическом университете // Историческое наследие Крыма. – 2005. – № 9. – С. 189–191; *Він же.* Религиозно-философские общества в Крыму // Христианская мысль. – № 2. – К., 2005. – С. 279–288; *Він же.* Ялтинское Религиозно-философское общество: неизвестные материалы о С. Н. Булгакове // Там само. – № 3. – К., 2006. – С. 230–233; *Незабытые могилы : Российское зарубежье : некрологи 1917–2001 в 6 т. / сост. В. Н. Чуваков.* – Т. 6. – Кн. 3. – М., 2007. – С. 230; *Філіппенко Н. Г.* Киевское религиозно-философское общество (1908–1919). Очерк истории. – К., 2009. – С. 15–16, 59, 128; *Российское научное зарубежье: материалы для библиогр. словаря.* – Вып. 2. [Пилотный] : Психологические науки: XIX – первая половина XX в. / под ред. Н. Ю. Масоликовой, М. Ю. Сорокиной. – М., 2010. – С. 104–105; *Гусельцева М. С.* Изучение художественного воспитания в Государственной академии художественных наук (по материалам протоколов заседаний 1925–1929 гг.) // Психологические исследования. – 2011. – № 4 (18). – Режим доступа: <http://psystudy.ru/index.php/num/2011n4-18/515-guseltseva18.html>. – Назва з екрана; *Бойко А. А.* «Лекція – це ненадрукована книга» (публіцистика Івана Четверикова) // Образ : щорічний наук. зб. – Вип. 13. – К., 2012. – С. 11–19; *Корнилов А. А.* Деятельность Вендлингенской общины православных беженцев в послевоенной Германии // Вестник ПСТГУ. II : История. История Русской Православной Церкви. – М., 2013. – Вып. 3 (52). – С. 69–70; *Четвериков Иван Пименович* // Новомученики и исповедники Русской Православной Церкви XX века : [База даних ПСТГУ]. – Режим доступа: http://martyrs.pstbi.ru/bin/nkws.exe/no_dbpath/ans/nm/?HYZ9EJxGHoxITYZCF2JMTdG6XbuLdS8WdSOceeuW66WwC8oUXuWgdOqiceXb**. – Назва з екрана.

М. Л. Ткачук

ЧЕХІВСЬКИЙ Володимир Мусійович [рос. Чеховский Владимир Моисеевич] (19[31].07.1876–03.11.1937), випускник КДА – політ. і реліг. діяч, педагог, ідеолог укр. церк. автокефалії.

Нар. у с. Горохуватка Київ. пов. і губ. (нині – Кагарлицького р-ну Київ. обл.) у багатодітній сім'ї місцевого священика і повітового благочинного Мусія Вікторовича Чехівського. Після закінчення Києво-Подільського ДУ (1885–90) та КДС (1890–96) навчався у КДА (1896–1900), де здобув ступ. канд. богослов'я (ухвалу Ради КДА від 07.06.1900 затверджено керуючим Київ. епархією, єпископом Канівським *Сильвестром* (Малеванським) 18.06.1900). Рукопис канд. твору Ч. «Киевский митрополит Гавриил Банулеско-Бодони (1799–1803 гг.)», визнаного на підставі відгуків доц. М. Ф. *Мухіна* і проф. М. І. *Петрова* «очень удовлетворительным», зберігається у ІР НБУВ. У студентські роки вступив до гуртка укр. соціал-демократів-«драгомановців» (25.03.1897).

Після закінчення КДА вчителював у церковнопарафіяльній школі с. Янівка Київ. пов. (1900–01). 22.12.1901 був призначений помічником інспектора Подільської ДС (м. Кам'янець-Подільський, нині – Хмельн. обл.). 19.12.1902 переведений на аналогічну посаду до КДС. Із 30.03.1905 – вчитель рос. мови старших класів Черкас. ДУ. Продовжував активну політ. діяльність. З 1902 був членом Революц. партії України, у 1905 перейменованої на Укр. соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП).

У 1904–05 опублікував у ж-лі «Труды Киевской духовной академии» та окремим накладом доопрацьований канд. твір «Киевский митрополит Гавриил Банулеско-Бодони (1799–1803 гг.)», який 27.10.1905 подав, склавши необхідні додаткові іспити (24.10.1905), до Ради КДА на здобуття ступ. магістра богослов'я. На поч. 1906 був заарештований за революц. діяльність і засуджений на 3 роки заслання до Вологодського краю. Уникнув покарання завдяки обран-